

Açıq tarix dərslərində arxeoparklara gəzintinin təşkili və arxeoloji materiallardan istifadənin tədrisin keyfiyyətinə təsiri

Müəllif **Şamil Nəcəfov**

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi. E-mail: shamil_necefov@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-8893-928X>

Annotasiya Ümumtəhsil məktəblərində «Tarix» fənninin tədrisində qarşıda duran əsas məsələlərdən biri şagirdlərə tək-cə elmi informasiyaların verilməsi və bunların davamlı olaraq təkrarlanması deyildir. Şagirdlərdə vətənimizin qədim tarixinə həvəs yaratmaq ən qədim sakinlərin yaşayıb-yaratdıqları ərazilərin tarixi coğrafiyasının öyrənilməsi, qədim insan izlərini özündə yaşadan arxeoloji abidələrimizin tanınması və tarixi abidələrimizə əsassız düşmən iddialarının çoxaldığı bir zamanda arxeoloji-tarixi və memarlıq abidələrimizə marağın artırılması ilə mümkündür. Məqalədə son illərdə arxeoloji qazıntıların geniş vüsət aldığı respublikamızda aşkar edilən və elmə tamamilə yeni faktlar gətirən onlarla abidələrimizə məktəblilərin gəzintisi və hətta açıq tarix dərslərinin bu arxeoparklarda keçirilməsinin elmi-praktiki və tədris əhəmiyyətindən danışılır. Arxeoloji qazıntılar və bunun əsasında qurulan arxeoparklar hazırda dünya ölkələrinin qədim tarixinin təbliğinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Arxeologiya və arxeoloji qazıntıların nəticələrinin birbaşa iqtisadiyyata tətbiq olunaraq gəlirli sahəyə çevrilməsinə əsaslanan arxeoturizm isə durmadan inkişaf etməkdədir. Arxeoparklar arxeoturizm ilə ciddi məşğul olan ölkələrin maddi mədəniyyətinin, tarixinin, etnoqrafiyasının həm ölkə vətəndaşlarına, həm də ölkəyə gəlmiş əcnəbilərə birbaşa təbliğ etdirilməsinə xidmət edir.

Açar sözlər Arxeoparklar, arxeoturizm, arxeoloji qazıntılar, yaşayış yerləri, artefaktlar.

DOI: 10.32906/AJES/686/2019.01.42

Məqaləyə istinad: Nəcəfov Ş. (2019) *Açıq tarix dərslərində arxeoparklara gəzintinin təşkili və arxeoloji materiallardan istifadənin tədrisin keyfiyyətinə təsiri*. «Azərbaycan məktəbi». № 1 (686), səh. 141–150.

Məqalə tarixçəsi: Göndərilib — 14.12.2018; Qəbul edilib — 16.02.2019

Organizing study tours to the archeoparks and the impact of the using archeological materials on the teaching quality

Author **Shamil Najafov**

PhD in history, Leading Researcher at the Institute of Archeology and Ethnography of ANAS. Azerbaijan, Baku. E-mail: shamil_necefov@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-8893-928X>

Abstract One of the main problems of teaching «History» lesson in secondary schools is the theoretical teaching of textbooks and additional reading materials for pupils, as well as the lack of visual aids. And, unfortunately, their regular repetition without visual observation creates certain gaps in the correct understanding of the lesson. The fact that Azerbaijan is one of the oldest settlements in the world allows us to teach pupils of the ancient history of our country, study the historical geography of ancient inhabitants, acquaint our archaeological sites with ancient traces of ancient inhabitants and strengthen their archaeological excavations. Secondary school pupils who are interested in our archaeological, historical and architectural monuments at a time when unfounded accusations of the enemy are growing in our historical monuments are especially important. Therefore, the article mentions the scientific, practical and educational significance of student visits and even open history lessons for these dozens of monuments discovered in our country that have been accumulated in recent years as a result of archaeological excavations. Archaeological excavations and archaeological parks are now an integral part of the propaganda of the history of the ancient world. Archaeological and archaeological excavations, which are directly applied to the economy, are based on profitable archeology. Archeoparks serve to popularize material culture, history, and ethnography of countries engaged in archeotourism, both directly to citizens of the country and to foreigners who come to the country.

Keywords Archeological parks, archeological tourism, archeological excavations, settlements, artefacts.

DOI: 10.32906/AJES/686/2019.01.42

To cite this article:

Najafov S. (2019) *Organizing study tours to the archeoparks and the impact of the using archeological materials on the teaching quality*. Azerbaijan Journal of Educational Studies. Vol. 686, Issue I, pp. 141–150.

Article history: Received — 14.12.2018; Accepted — 16.02.2019

Giriş

Əksər dünya dövlətlərində arxeoloji abidələrin qorunması, qazıntı aparılan abidələrə birbaşa turist marşrutlarının gəlişinin təmin edilməsi və reklam bukletlərinə həmin ölkələrin istirahət mərkəzləri ilə yanaşı tarixi-arxeoloji abidələrinin şəkillərinin və ünvanlarının salınması arxeoturizmi ənənəvi bir sahəyə çevirmişdir [Bədrıcahan Ə. 2009, s. 25].

Azərbaycanın zəngin təbii coğrafiyası və ehtiyatları hələ ən qədim dövrlərdən insanların bu ərazidə məskunlaşmasına səbəb olmuşdur. Hər addımda arxeoloji-tarixi abidələrlə dolu olan bu diyarda hazırda arxeoparkların yaradılması və çoxaldılması üçün münasib imkanlar üzərində geniş iş aparılır. Ən əsası ölkəmiz həm öz vətəndaşlarımızın, həm də xarici turistlərin diqqətini cəkəcək zəngin arxeoloji-tarixi abidələrə malikdir. Elə unikal abidələrimiz vardır ki, belə abidələrə heç bir qədim mədəniyyətə malik olan ölkələrin ərazisində də rast gəlinmir [Müseybli N.Ə., Nəcəfov Ş.N. 2011, s. 18].

Azərbaycanın qədim tarixi, abidələri, bu ərazidə məskunlaşan ən qədim insanların məskənləri, adətləri, təsərrüfat fəaliyyətləri, əmək alətləri, silahları haqqında şagirdlər ilk dəfə ümumtəhsil məktəblərinin tarix dərslərlərindən məlumat əldə edirlər. Bu məlumatlar və biliklər onların qədim dövr insanların bütövlükdə yaşayışı haqqında təsəvvürlərini formalaşdırır. Lakin ümumtəhsil məktəblərində «Tarix» fənninin tədrisində qədim dövr tariximizlə bağlı mövzuların məzmunu və dərslərin səmərəli təşkilinə dair əyani vəsaitlərdə nəticəyönlülük, ardıcılıq və sistemlilik baxımından boşluqlar nəzərə çarpır. Tarix dərslərində şagirdlərə verilən biliklərin ümumilikdə məzmunu və təşkili, ayrılıqda isə hər bir kompetensiyanın reallaşdırılması baxımından sistemlərarası və sistem daxili planlaşdırma tədrisin keyfiyyətinə zəmanət verməlidir.

Arxeoparklara səfərlərin və arxeoloji materiallardan istifadənin tədrisin keyfiyyətinə təsiri

Şagirdlərin məktəbdə qazandığı biliklərin əyani göstəricilərlə əsaslandırılması və yaradıcı bacarıqlara çevrilməsi müasir təhsilin əsas özəyidir. Təhsil müəssisələrində yaradıcılığa istiqamətlənən təlim proqramları tələbələrdə kreativ prosesləri stimullaşdırır. Əyani görüntülər və arxeoparklara, yaxud arxeoloji qazıntılara səfərlər şagirdlər tərəfindən analogiyaların aparılmasına, ideyaların bir kontekstdən, vəziyyətdən digərinə kreativ və lateral şəkildə köçürülməsinə, müxtəlif fənlərdən biliklərin inteqrasiyasına, qeyri-adi ideyaların generasiyasına, ümumi mənzərənin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsinə, fərqli düşüncə tərzlərinin təhlilinə zəmin yaradır.

Şagirdlər arxeoparklara səyahət, yaxud arxeoloji qazıntı sahələrinə baxış zamanı orada arxeoloqlar tərəfindən qədim tarixin izlərinin torpaq altından üzə çıxarılmasının şahidi olur və bəzən bu prosesə qatılırlar. Bu zaman onların aldığı təəssürat o qədər dolğun və inandırıcı olur ki, şagirdlər bəzən özlərini xəyali olaraq həmin dövrdə hiss edir, ulu əcdadların yaşayıb yaratdığı ərazinin təbii

Şəkil 1. Antik Qəbələ. 1-ci qazıntı sahəsi

coğrafiyasına, təsərrüfat həyatına xəyalən daxil olurlar. Arxeoloji qazıntıları seyr etmək, arxeoparkları müşahidə etmək arxeoloji təcrübənin qazanılması üçün müxtəlif forma və kontekstləri özündə birləşdirir, kreativ fəaliyyətin qiymətləndirilməsini təmin edir və proses haqqında fikir bildirməyə həvəsləndirir. Şagirdlərin dərslərdən öyrəndikləri və yalnız şəkilləri ilə tanış olduqları qədim daş, sümük, metal alətlər, müxtəlif məzmunlu və formalı keramika nümunələri, daşdan (əqiq, yaşma, opal, araqonit, bazalt və s.) və metaldan (dəmir, qızıl, tunc və s.) hazırlanmış bəzək əşyaları və muncuqlar, silah nümunələri (ox və nizə ucluqları, döyüş baltaları, qılınclar, müdafiə silahları və s.) və başqa artefaktların canlı olaraq gözlə görülməsi marağı artırmaqla yanaşı, onlarda məntiqi təfəkkürün daha da inkişafına təkan verir.

Ümumtəhsil məktəblərdə «Tarix» fənninin proqramları təcrübədən keçirilmiş və hər kəs tərəfindən qəbul edilmiş biliklərin ötürülməsinə istiqamətlənir, daha çox nəzəriyyə yüklü olur, tədris edən təlimat xarakterli fəaliyyətini, tələbələrin məlumatı fərdi şəkildə öyrənməsini nəzərdə tutur. Lakin dərslərdə nəzəri biliklərdən fərqli olaraq arxeoparklara səyahət və arxeoloji qazıntıları izləmək, bir sözlə, təcrübə xarakterli proqramlar şagirdlərin biliklərinin elmdə tətbiqini, müstəqil fəaliyyətini, tədqiqat aparmaq bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Qədim dövr tarixindən şagirdlərə tədris olunan mövzular içində ibtidai insanların düşərgə həyatı və onların əmək alətləri haqqında danışılır. Lakin praktikada və arxeoparklarda iştirak zamanı şagirdlər arxeoloqlar tərəfindən

Şəkil 2. Antik Qəbələ şəhər yeri. Qazıntı sahəsinin yuxarıdan görünüşü

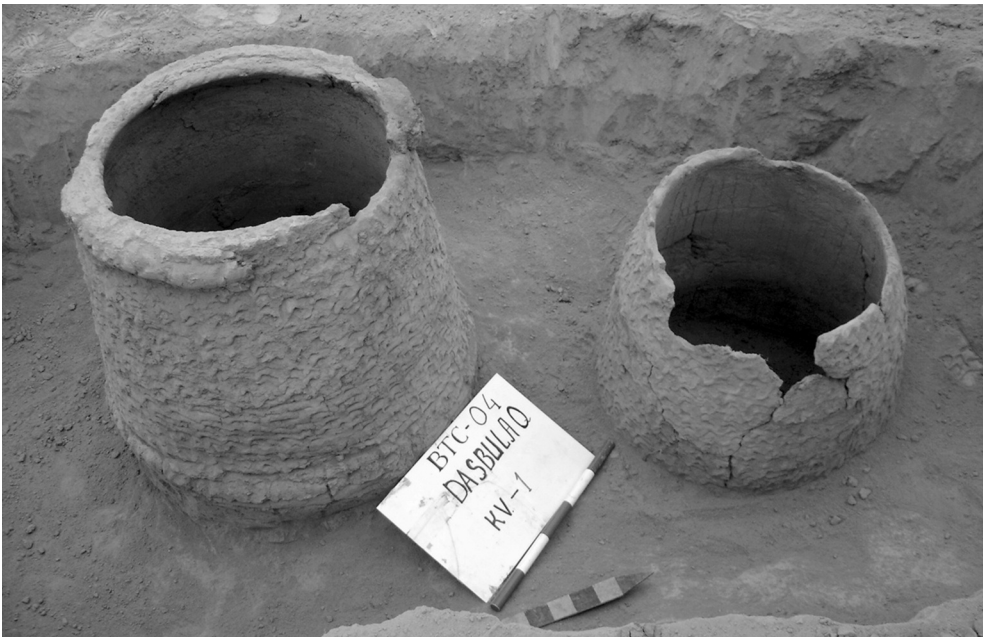
tapılan bu əmək alətlərini canlı olaraq seyr edir, hətta onların aşkar edilmə prosesini də izləyirlər. Dünya təhsilində belə təcrübə mövcuddur. Türkiyənin İstanbul, İzmir, Efes, Manisa, Antalya, Mersin, Muğla və s. kimi şəhərlərində antik yunan, Roma şəhərlərinin qalıqlarına tamaşa etmək üçün hər il milyonlarla şagirdlər gəlir. Bunlarla yanaşı, Türkiyə Turizm Nazirliyinin rəsmi məlumatına əsasən ölkədəki qədim arxeoloji abidələrin Alacahöyük, Altıntəpə, Sancaqlı, Göbəklitəpə, Dəyirmantəpə, Pazarlı və s. qazıntısını izləmək üçün yüzlərlə məktəb şagirdi həmin bölgələrə səfərlər edirlər [Müseyyibli N.Ə., Nəcəfov Ş.N. 2012, s. 5]. Türkmənistan qədim əkinçilik mədəniyyətlərinin üzə çıxarıldığı çoxtəbəqəli qədim Anau, Namazqatəpə, Altıntəpə yaşayış yerlərinin qazıntısını seyr edən məktəb şagirdlərinin həmin ölkənin qədim abidələri barədə təsəvvürləri daha canlı olur. Çində Böyük Çin Səddini, Yaponiyada imperator saraylarını izləmək və seyr etmək üçün çoxlu məktəblilər gəlir. Bu statistik rəqəmləri çoxaltmaq da mümkündür. Amma məsələnin mahiyyəti, fikrimizcə, tam aydındır.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə arxeologiya elminin ən aktual istiqamətlərindən biri də dövlətin, xalqın mənsub oduğu tarixi-arxeoloji abidələrin qorunması, mühafizəsinə dəstək, onlara qayğı və turist marşrutlarına cəlb etməkdir [Nəcəfov Ş.N. 2012, s. 71]. Respublikamızda yaranan əlverişli şərait nəticəsində ölkəmizin qədim tarixi keçmişinə olan diqqət istər ölkə daxilində, istərsə də onun hüdudlarından kənarda xeyli artmış, bu da öz növbəsində arxeoloji abidələrin tədqiqinə yeni stimül vermişdir.

Şəkil 3. Şəmkir şəhər yerinin qazıntısını əks etdirən foto

Şəkil 4. Daşbulaqda (Şəmkir) 1 metr dərinlikdə torpaq altından aşkara çıxarılmış orta əsr təndirləri (IX-XI əsrlər)

Şəkil 5-6. Muradxan dəfinəsindən aşkar edilən orta əsr Azərbaycan mis sikkələri
(Atabəylər dövrü)

Şəkil 7. Gil çiraq

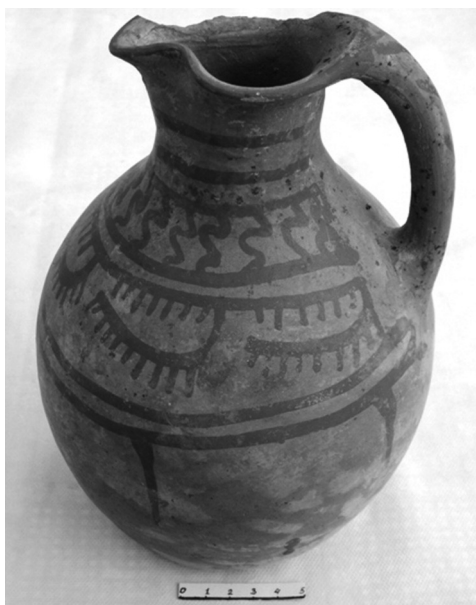

Şəkil 8. Üzərində basma zoomorf təsvirlər olan küpə fragmenti

Ölkə rəhbərinin bilavasitə dəstək və qayğısı ilə həyata keçirilən «Ölkəmizi tanıyaq» layihəsi çox əhəmiyyətlidir. Məktəb şagirdlərinin rayonlara səyahətləri çərçivəsində proqrama daxil edilən məsələlərdən biri də rayonların tarixi məkanlarına səyahət, arxeoloji abidələri görməkdir. Bu proqram çərçivəsində şagirdlər qədim sivilizasiyanın izləri haqq olunan Avey, Damcılı, Qazma, Buzeyir, Zar mağara düşərgələrimizi, Qobustan kompleksini, İçərişəhər Tarix-Mədəniyyət Qoruğunu, Abşeron qalalarını, qazıntısı davam etdirilən qədim Şəmkir və Qəbələ şəhərlərini [Babayev İ.A., Nəcəfova İ.M., Heydərova Ü.R., Mustafayev L.X. 2017, s. 194-203; Eminli C.T., İskəndərov E.Ə., Hüseynova T.T. 2017, s. 204-214], antik Qalatəpə şəhər yerini, əzəmətli Üçtəpə və Sultanbud kurqanlarını, Alban məbədlərini, Öranqalanı, Gövurarxı, Oğlanqalanı, Cavanşir və Koroğlu qalalarını,

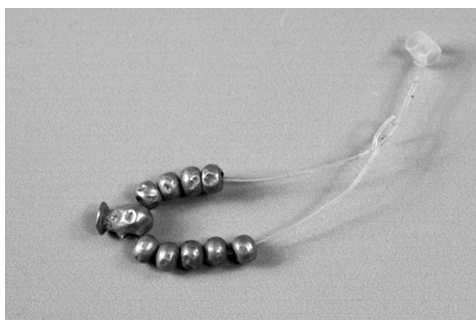
Şəkil 9. Boyanaxşılı bardaq
(Qalatəpə yaşayış yeri)

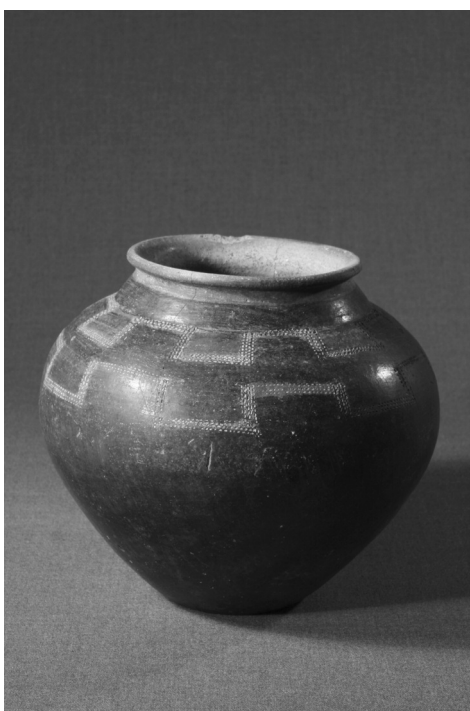
Şəkil 10-11. Tuncdan hazırlanan nizə və
ox ucluqları (Zəyəmçay nekropolu)

Şəkil 12-13. Əqiq daşından və qızıldan
hazırlanan muncuqlar

Şəkil 14. İnkrustasiyalı küpə

Gədəbəyin siklopik qalaçalarını, Torpaqqalanı və qədim Xunan şəhərinin xarabalıqlarını, zəngin Naxçıvan abidələrini, Sərkərtəpə, Sarvantəpə, Yastıtəpə, Həsənsu, İlanlıtəpə və s. onlarla abidələrimizi gəzmiş, bəzən isə arxeoloji qazıntıları maraqla izləmişlər. Bir faktı da qeyd edək ki, arxeoparkların sayı çox olan Avropa ölkələrində göstərilən abidələr yalnız son 500-800 ilin abidələridirsə, Azərbaycanda nümayiş etdiriləsi abidələrin yaşı 5-10 min ilə qədərdir.

Bu sahədə hər hansı layihəni təqdim edərkən çoxillik arxeoloji çöl təcrübələrinə əsaslanmaq lazımdır. Çünki bu sahə birbaşa arxeologiya ilə bağlı deyil, eyni zamanda təhsillə əlaqədardır. Çöl şəraitində abidələri tanımaq, onların əhəmiyyət dərəcəsini müəyyənləşdirmək, nümayiş etdiriləsi və şagirdlərin maraq dairəsində olan abidələri, arxeoparkları göstərmək üçün həm də arxeoloq təcrübəsi lazımdır. Uzun illər ərzində respublikamızda bu sahədə heç bir iş aparılmamışdır. Bəlkə də düşünülmüş qaydada sovet dövründə bu məsələyə laqeyd yanaşılmışdır. Çünki zəif də olsa, bu sahə sovet dövründə Rusiyanın özündə, Baltikyanı respublikalarda və Ukraynada inkişaf edirdi. Amma Azərbaycanın qədim abidələrlə zəngin olması və buranın sivilizasiyanın mərkəzlərindən biri kimi tanınması sovet ideologiyasını qane etmirdi və bunun təbliği qadağan idi. Ona görə də bu sahənin inkişaf etdirilməsi indiki şəraitdə mümkündür. Tarixi abidələrimizə, arxeologiyamıza indiki dövlət qayğısının ən yüksək məqamında belə yerlərə məktəbli turlarının təşkil edilməsi vacibdir.

Nəticə

Günümüzdə belə layihələrin gerçəkləşməsi elmlə təhsilin qarşılıqlı əlaqəsinin genişlənməsi ilə üst-üstə düşür. Arxeoloji qazıntıları və abidələrimizi canlı seyr etməyin «Tarix» fənnindən qədim dövrlə bağlı öyrəndiyimiz nəzəri materialların mənimsənilməsində böyük rolu vardır. Gəzintiyə gələn şagirdləri birbaşa qazıntı prosesinə cəlb etmək onlarda böyük maraq oyadar. Qədim əşyalara toxunmaq, onları torpaqdan çıxarıb təmizləmək, restavrasiya, qədim təndirlər, təsərrüfat quyuları ilə tanışlıq, ərzağın necə saxlanılmasını öyrənmək, daş alətlər və onlardan istifadəni praktiki olaraq öyrənmək, insanların dəfn adətlərini izləmək, skeletlərin təmizlənməsi, quyu qəbirlərin, təknə qəbirlərin nümayişi, qədim ayınlərin və ritual mərasimlərin necə keçirilməsinin təşkili və əyani göstərilməsi və s. bu kimi məqamlar şagirdlərin nəzəri cəhətdən öyrəndiklərini möhkəmləndirməyə kömək edir.

Bu sahədə aparılacaq işlər elmi baxımdan düzgün, əhatəli və məzmunlu olmalı, tarixi təhlil metodlarına əsasən obyektiv şəkildə aparılmalıdır. İşin elmi-metodoloji əsasını əldə olunmuş arxeoloji materialların təhlilinə elmi yanaşmaq prinsipi təşkil etməlidir [Alməmmədov X.İ., Əliyev E.H., Nəcəfov Ş.N. 2017, s. 6].

Bu layihənin nəticələrinin istifadəsi ilə bağlı əsas cəhət budur: milli abidələrimizin təbliği, mühafizəsi, qorunması, şagirdlərin abidələrimizi tanıması, məkrli düşmənlərimizin tarixi abidələrimizə əsassız iddialarına cavab layihələrin əsas mahiyyətini təşkil edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Alməmmədov X.İ., Əliyev E.H., Nəcəfov Ş.N. (2017) Azərbaycanın qərb rayonlarında müxtəlif dövr arxeoloji abidələrin elektron qeydiyyatı və xəritələşməsi. Bakı, EIF «Mütərcim», s. 352.
2. Babayev İ.A., Nəcəfova İ.M., Heydərova Ü.R., Mustafayev L.X. (2017) Qəbələ arxeoloji ekspedisiyası antik Qəbələ dəstəsinin çöl-tədqiqat işləri haqqında. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2015-2016. Bakı. s. 194-203.
3. Bədrichan Ə. Arxeoturizmin inkişafında İlisu abidələrinin rolu. «Dövlət və Din» (ictimai fikir toplusu), iyul-avqust 2009-cu il, 4(12), s. 22-27.
4. Eminli C.T, İskəndərov E.Ə., Hüseynova T.T. (2017) Qəbələ antik və ilk orta əsrlər dövrü arxeoloji ekspedisiyasının 2015 və 2016-cı il qazıntılarının nəticələri. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2015-2016. Bakı. s. 204-214.
5. Müseyibli N.Ə., Nəcəfov Ş.N. Azərbaycanda arxeoturizm perspektivləri. «Elm» qəzeti, 31 mart 2011-ci il, s. 18.
6. Müseyibli N.Ə., Nəcəfov Ş.N. Arxeoloji qazıntıların böyük əhəmiyyəti var. «Azərbaycan» qəzeti, 6-8 fevral 2011-ci il, s. 4-6.
7. Nəcəfov Ş.N. (2012) Qazax və Ağstafa rayonları ərazisində qədim mədəniyyət izləri (2009-2011-ci illərdə Qazax və Ağstafa rayonları ərazisindəki tunc dövrü yaşayış yerlərində aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələri əsasında). «Geostrategiya» (aylıq ictimai-siyasi, elmi-populyar jurnal), № 02 (08) mart-aprel 2012-ci il, Bakı. «Azərbaycan» s. 70-74.